

רוֹן סוֹנִיס:

”מאז שנות השבעים שולטת בתרגום העברי התרפסות מתגברת לפני הקוראים”

1. בעניין הנאמנות בתרגום: בראש וראשונה, התרגום הוא חלק מהספרות הכתובה בשפת היעד, ולא מהספרות הכתובה בשפת המקור – תרגום עברי, למשל, ייקרא בידי קוראי ספרות עברית. כיוון שכך, כדאי להפריד בין נאמנות ליוצר, לשפת המקור ולתרבותה, שהיא לעולם נאמנות-להלכה, לבין נאמנות לקורא, לשפת היעד ולתרבותה, שהיא לעולם נאמנות-למעשה. במילים אחרות, גם מתרגם שנשבע אמונים ליוצר, עושה זאת מתוקף נאמנותו לקורא, וגם מתרגם התובע את עלבונה של תרבות המקור, עושה זאת מתוך שאיפה לתקן את תרבות היעד, לטלטלה ולקרוע בה חלונות. זוהי לדעתי נקודת המוצא האמיתית לכל דיון בשאלת נאמנותו של המתרגם.

יכול המתרגם להאמין שנשמתו של היוצר נתגלגלה בו, שבעוד רגע יצליח תרגומו להסיר את קללת בבל ואת כל המחיצות התרבותיות והנה הנה טורא בטורא יפגע – כל אלה הן אשליות, כמובן. על גולגולת המת של היצירה המתורגמת יעלה בידו של המתרגם למתוח קלסתר פנים מקורב, מדומיין, ולעתים קרובות מדי – את קלסתר פניו שלו. כך זה גם כאשר היצירה נכתבה אתמול, ועל אחת כמה וכמה כאשר מדובר ביצירה רחוקה בזמן ובמקום. למרבה הפלא, לא תמיד יש בזה פגם.

אכן, משונים הם המתרגמים המדמים להכיר באופן אישי יוצר שמת לפני עידן ועידנים, אך משונים עוד יותר הם המתרגמים המדמיינים את קוראיהם מבלי שיטרחו להכיר אותם. כאן שוב אין לפניהם יצירה מוגמרת, אלא אנשים חיים. בדיוק כמו יוצר מקורי, צריך המתרגם להכיר את מצבם התרבותי והלשוני של קוראיו, צריך לדעת מה הם יודעים ומה אינם יודעים וצריך לדעת לאתגר אותם ולהימנע מלהחניף להם.

משנות השבעים של המאה העשרים ועד היום שולטת בתרגום העברי התרפסות מתגברת לפני הקוראים, שבאה לידי ביטוי בהתאמת היצירות המתורגמות לרמת ידיעותיהם בשפה העברית ובספרות הכללית, כפי שרמה זו מצטיירת בעיני המתרגמים. ממש כשם שקברניטי מערכת החינוך מקצצים בהיקף החומר הנלמד, כן גם הללו מקצצים בנטיעות, נכנעים ללא קרב. להרגשתי, הקוראים הצעירים היום עייפים מן ההתרפסות הזאת, מן ההנגשה בכל מחיר. בחנויות הספרים המשושמים נתקלתי לא אחת בקוראים צעירים שמחפשים את ”פאוסט” בתרגום יעקב כהן או את ”כה אמר זרתוסטרא” בתרגום דוד פרישמן, אף על פי שיצירות אלה הופיעו לאחרונה בתרגומים חדשים ו”נגישים”. את מה שלמדנו מסוף המאה העשרים בעניין ריענון השפה וצורת השיר ובעניין הדיוק בתרגום אין להפוך לדוגמה, אלא יש להעריך מחדש ולשלב במה שאנו מכירים ומוקירים במסורת התרגום העברית.

4. כדי להאמין שהכוונה קודמת לצליל צריך להניח שהכוונה והצליל הם שני דברים בלתי-תלויים וניתנים להפרדה. לפעמים זה כך או כמעט כך, ולפעמים אין זה כך כלל וכלל. אם היה לואיס קרול מאמין ברעיון המובע בחידוד שלו, הוא היה מנסח את הרעיון הזה בצורה אחרת, ולא דווקא כחידוד מצלצל, שאמור להזכיר פתגם אנגלי ידוע: Take care of the pence and the pounds will take of themselves. (בעברית: דין פרוטה כדין מאה). לפעמים דווקא דין פריטה כדין דעה.

5. עם הזמן מצאתי את עצמי מתרגם יותר ויותר שירה עכשווית, ואפילו משוררים חיים ובוועטים, שלא מהססים לבעוט בי לפעמים. ובכל זאת בחרתי לתרגם בעיקר קלאסיקה. אם אני מתרגם רומן, אני בוחר תמיד רומן שטרם תורגם לעברית. אם אני מתרגם שיר, אני מגביל את עצמי כך.

אני סבור כלל שיש לקלאסיקה זכות-קדימה אוטומטית, אבל מצבנו בתרגום קלאסיקה עגום ומדכא, אם נצא מנקודת הנחה שתרגום קלאסיקה צריך להיות תרגום קלאסי. טוענים כלפי מתרגמי קלאסיקה עבריים שהם תופסים טרמפ על יצירות מפורסמות, מתבשמים בבושם של יוצרים ידועי שם ונהנים מקרנות תמיכה ישראליות. באותה המידה אפשר לטעון כלפי מתרגמי יצירות עכשוויות שהם רודפי פסטיבלים בינלאומיים וקרנות תמיכה זרות. למעשה, הן בתרגום יצירות עכשוויות הן בתרגום יצירות קלאסיות לעברית רבה המלאכה עד כדי כך, שטענות כאלה נשמעות כלעג לרש.

באשר לטוענים שיצירות קלאסיות מעניינות אך ורק אם הן "רלוונטיות" לתקופתנו – ייתכן שהגיע הזמן לשאול לפעמים במה שונה שקספיר מאתנו ולא רק במה הוא רלוונטי לתקופתנו. תמוהה בעיני במיוחד קריאת הקוזאק הנגזל של ההווה החי, שמתלונן על כך שהעבר המת נוהג בו בעריצות, והרי עם יד על הלב – ההפך הוא הנכון. הרי גם כלפי חוקרי הקלאסיקה העברית נשמעו טענות דומות: "להנאתם לעוסות ילעסו, ואם יגלו – יגלו עתיקות!/: יסברו, חלודה ורקב – לכשרון עיקר ואות.// יכבדו שר קדמון בקבר נוֹוה,/: למשורר חי לא יסלחו כי יחיה." (מתוך השיר "ארבע רחיקות" מאת אברהם רגלסון). ובכן, בזכותם של מגלי העתיקות שרדו דברי המשורר שהבאתי כאן.

6. התאוריות שמנסות להסביר מהו הדבר ההופך מבע לשוני ליצירת אמנות עובדות היטב גם במקרה של תרגום. למשל, אם כדברי עמנואל קאנט ב"ביקורת כוח השיפוט" היפה הוא מה שמביא עונג שאינו תלוי באינטרס, אפשר להקיש מכך שתרגום עיוני/טכני/חוזי חייב להיות קודם כל בהיר ונאמן, משום שבכך הוא ממלא את ייעודו ועולה בקנה אחד עם האינטרס של קוראיו, ואילו תרגום אמנותי הוא יפה גם אם אינו ממלא ייעוד כלשהו ואינו עולה בקנה אחד עם האינטרס של קוראיו.

לדוגמה, תרגום "גן העדן האבוד" מאת מילטון בידי יצחק אדוארד זלקינסון ("ויגרס את האדם", 1871), תרגום שבא לעולם מתוך אינטרס מובהק של זלקינסון, שהיה יהודי מומר ומיסיונר נוצרי, לקרב את היהודים לנצרות – אבל מן הסתם לא עלה בקנה אחד עם האינטרסים

הדתיים של רוב קוראיו. אפשר להחיל על התרגום האמנותי גם את דבריו של אפלטון על היופי כאחדות שבריבוי, גם את דבריו של ויקטור שקלובסקי על האמנות כתחבולה, ולא כל שכן תאוריות הנוגעות ישירות לתרגום. ודאי לא אגלה כאן מקוריות רבה אם אעז להוסיף שלא מעט מן היופי שבתרגום האמנותי ניכר לעין רק לאחר ההשוואה שבין התרגום למקור, ונובע ממהות הטרנספורמציה שעברה היצירה המקורית. בניגוד לרבים, איני רואה בעובדה זאת פגם של התרגום, אדרבה.